

ПАРТИЕН ПОЕТ

ЗДРАВКО ПЕТРОВ

С тая гражданска и литературна титла не всеки може да се сдобие. Не всеки има мъжеството да остане верен на своите идеи, да пренесе през опустошаващата сила на времето идеалите на младостта си. В своя дългогодишен път вероятно той е имал връстници, които бързо са се освободили от донкихотизма на младостта си, бързо са „поумнели“, „разбрали са „къде зимуват раците“. През изминалите десетилетия Христо Радевски не напусна нито за миг неспокойното поле на гражданската поезия. Той е там, където беше в младостта. И досега си остава достоен съвременник на нашия век, на неговите революционни борби. Косите му са побелели, но душата му не познава бръчки. Той си е запазил младежката стойка, бодрата крачка в живота и литературата. Сякаш младенческият му дух е неподвластен на времето, досега е борбено настроен и непримирим към всичко онова, което не хармонира със социалистическия идеал. Поне аз не познавам в нашия живот подобна гладиаторска натура.

Христо Радевски още в младостта си е влязъл в конфликт с буржоазната държава и нейните институции, смело разобличава нейните идеали, нейните фетиши и идоли, съдобносно се разминава с галантни поручици от рода на Сашка. В неговите стихове вее духът на класовата непримиримост, диалектиката на борбата. В някои от неговите стихове от периода на младостта сякаш направо се е вселил духът на Комунистическия манифест, духът на „заговора на равните“ на Гай Бабьоф.

Това, което писа Христо Радевски в „Посвещение“, не остана гола поетична декларация:

С колко искрена вяра, с колко подли
съмнения,
с колко зигзаги моят път е набразден —
от тревожния бунт на Бакунина до Ленина,
от бунтара самотен до партийния член!

Това стихотворение ни подкупва с искреността на тона, с борческите зигзаги. Христо Радевски е от ония поети, които нищо не крият, не задържат у себе си. Когато той прояви униние — ние му вярваме, когато духът му е в подем, вярваме на борческите интонации и заклания на лириката му.

Някога се спореше дали е ученик на Маяковски, но сега няма място за подобен спор. И той като него иска да превърне поезията си в оръжие. Радевски декларира това още в поемата си „Мечта“, която разкрива неговото гражданско и естетическо кредо:

Вам изкуството е цел
и е цел постигната вече.
Вие днес сте в оня предел,

откъдето животът е вечен.
 Но когато аз живях,
 бе поезията оръжие.
 Туй оръжие днеска е прах,
 ала своето то извърши.
 Нас мизерията ни мори,
 не достигаше въздух за хората.
 Затова и сега дори
 тъй задъхано,
 трудно говоря.
 Но за този ваш фойерверк
 и за тези разкоши небивали,
 ние някога,
 в нашия век,
 много сълзи и кръв сме проливали.

* * *

С Христо Радевски съм имал много житейски и литературни срещи. И от само себе си се разбира, че литературните срещи предшествуваха житейските. За пръв път на едно ремсово събрание чух да се рецитира неговото стихотворение „Син“. Рецитаторът не владееше изкуството на един Порфирий Велков, но успя да внуши на залата трагиката на Септемврийското въстание. Това стихотворение ми припомни някои добре известни балади на септемврийска тематика, които бяха вече дълбоко залегнали в съзнанието ми. След това ми попаднаха преводите на стиховете на С. Я. Маршак за тоя надмнен „Мистър Твистър, бивш министър“. . . Но безспорно вземането в ръце „Антологията на съвременната руска поезия“ (1938) ми разкри един непознат поетичен свят, един слабо познат литературен материк. Христо Радевски като някакъв литературен Веспучи ни въвеждаше в континента на съветската поезия. Там съставителят на антологията отбеляза: „Историята на тази поезия е едва двадесетгодишна, но за такъв нищожно къс период тя изминава изумително дълъг път. По обществена значимост, по тематическо, жанрово и стилово разнообразие, по темпото на своя растеж тази поезия няма равна на себе си в историята на литературата.“ В тая констатация няма нищо преувеличено и екзалтирано. Съветската литература е идеен и художествен плод на Великия октомври, който със своята динамика разтърси света, изуми не само американския журналист Джон Рид. . . А. Н. Толстой от Берлин завижда на литературна Москва след 1917 г., завижда на нейната творческа жизненост, пьстрота. И това свое настроение изразява в кореспонденцията си. В емигрантската литература на Запад попадат големи имена, но като цяло тя изгубва своята почва, своите идеи. А съветската литература е някаква „пролетна мязга“, която учудва света. Под изумения ни поглед изплуват „хромии червеноармейци“, възпети така картинно от Есенин. В антологията на Хр. Радевски се сблъскваме с „варварската лира“ на Блок от периода на „Ски-ти“, сблъскваме се със словотворчеството на Велимир Хлебников. Иля Селвински по следния начин откликва на смъртта на Маяковски:

Той беше голям, димен, пространен,
 като завода „Болшевик“ работлив бе,
 но той не понесе лирическата рана. . .

Неповторимата армия на съветската поезия беше представена великолепно от Христо Радевски, той с вкус и критерий подбира имената и поетичните творби.

Радевски е поет, който бързо изживява творческа еволюция от стихосбирката „Към Партията“ (1932) до „Въздух не достигаше“ (1945). В няколко последователни стихосбирки се вижда и нарасналото му поетично майсторство, зрелостта на поетическите му позиции. В тия книги е разкрит светът на поета, който воюва с буржоазния свят.

* * *

Не можем да разберем феномена Христо Радевски, без да докоснем идейно-обществената атмосфера на 20-те и 30-те години. Също така трябва да разгледаме неговата идейно-политическа биография и накрая не без значение е неговата житейска биография. Противниците на биографичния метод в критиката отричат личната биография като „остарял“ метод. Но без този момент не можем да разберем нито Христо Смирненски, нито Разцветников и Фурнаджиев, нито автора на стихосбирките „Към Партията“ и „Пулс“.

Христо Василев Радевски е роден на 10 октомври (ст. ст.) 1903 г. в с. Белиш, Ловешки окръг. Първоначалното си образование е завършил в родното си село, прогимназия в Троян, а Ловешката гимназия в навечерието на кървавите събития. Когато са станали тия събития, той е бил младеж и е могъл да попадне в техния водовъртеж (както неговият поетически събрат Младен Исаев) и да стане жертва на палачите. По-късно в неговите стихове ще се появят септемврийски мотиви. Но той няма да оплаква жертвите (по вътрешно устройство е твърде далеч от т. нар. „оплаквателна поезия“ на „тройката“, групирана около сп. „Нов път“ на Г. Бакалов), а ще възпее борбата. Радевски идва в края на 1924 г. в София и постъпва в Историко-филологическия факултет на Софийския университет, специалност романска филология. Но това време не е за спокойна академична работа. Христо Радевски бива грабнат от ритъма на събитията, погълнат от журналистическа работа, той попада в революционна среда. Тая среда подхранва борческите настроения в ранната му лирика. В този период младият поет е сътрудник на „Звънар“ (там сътрудничи с политически карикатури и Илия Бешков) и след това на „Наковалия“, става литературен и технически сътрудник на Д. И. Полянов, който групира млади литературни сили край себе си. По това време Христо Радевски сътрудничи и във в. „Новини“, той е редактор на хумористичната страница на вестника. По същото време е привлечен в редовете на нелегалната БКП, а след това работи в легалната Работническа партия.

В края на 20-те години се появява още едно борческо издание, предизвикателно и епатиращо буржоазните вкусове в литературата, известно в историята на най-новата ни литература под името „РЛФ“. Самото название на вестника вече показва на чии интереси служи. Това е едно авангардно революционно издание, което си поставя за цел да пропагандира младата съветска литература, да се бори за създаването на наша почва на революционна лирика и проза. Група ентусиасти, групирани край опитния комунист Тодор Павлов, се захващат за една пионерска работа, която по-късно ще има историческо значение.

20-те години са едно талантливо време в нашата поезия. Поети като Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, А. Каралийчев заживяват с ритъма на борческата ни столица. Други като Христо Радевски, Никола Ланков, Младен Исаев, Ангел Тодоров, Н. Хрелков, Кр. Пенев и под. носят със себе си нещо ново. Те дават някаква нова революционна перспектива на пролетарската ни поезия.

Пресилено е да се смята, че „Наковалия“ прави Христо Радевски поет. Но все пак господстващата там атмосфера съдействува за неговото идейно укрепване и възможаване. Идейната и естетическа платформа на „Наковалия“ подхранва социалния момент в поетичната му дейност. На страниците на това изда-

ние се водят схватки с агентите на литературната ретроградност, популяризира се опитът на съветската литература. В тия години Христо Радевски е активен сътрудник на цялата лява преса. Неговото име се появява на страниците на „Ехо“, „Жупел“, „Поглед“. С някои по-зрели творби в сп. „Звезда“ обръща внимание на критик като Г. Бакалов, който в негово лице вижда една от надеждите на пролетарската литература и окачествява поезията му като „на по-висок етап“ в сравнение с революционната поезия на 20-те години.

Фашистският преврат на 19 май 1934 г. между другото нанася тежък удар на трудовия печат. Над 40 легални издания на партията биват спрени. Редица автори нямат къде да печатат и това е една писателска трагедия, която разкри Александър Жендов в един свой спомен за Матвей Вълв. Но организирането на издаването на в. „Кормило“ групира цяла фаланга от прогресивни писатели.

В следващите години Христо Радевски намира трибуна в лицето на сп. „Изкуство и критика“, редактирано от Г. Цанев. По това време той се отдава и на преводаческа дейност. Появяват се негови преводи на „Борис Годунов“ и „Цигани“ на Пушкин, „Мъртви души“ (заедно с Г. Караславов), „Тарас Булба“ и „Сорочински панаир“ на Н. В. Гогол, стихове на съветския детски поет С. Я. Маршак, „Осемнадесета година“ на Ал. Н. Толстой и др.

По време на войната той пише стихове, излиза в печата поемата му „Мечта“. Деветосептемврийската революционна епопея откри нова страница в творчеството на Христо Радевски. Той се представи пред новия социалистически читател с една зряла стихосбирка (наред с тия като „Към Партията“ и „Пулс“ през 30-те години) — „Въздух не достигаше“. Това заглавие е вече едно откритие за тая епоха. То най-добре характеризира епохата на Мюнхен, на политиката на Чембърлейн, на предаването на Испанската република от западните държави, на настъпващия фашизъм. В тоя период е немислимо да се появят стихове от рода на „Към Партията“. Поетът пише по-завоалирано, трябва да разшифроваш стихотворението „Любов“, за да разбереш, че то е посветено на партията, на нейния славен и героичен път.

Поетът няма възможност да пее с пълен глас в тогавашната преса, а и самият той е изолиран от своите, пише „Път“. В тоя период се пишат симптоматични стихове: „Европа хищница“ на Вутимски и „История“ на Вапцаров. Христо Радевски вижда телените мрежи, опасали Европа, чува тревожното биене на Биг-Бенд, хриптенето на подводниците. Антифашистите стоят денонощно пред радиоапаратите, посещават задимените кафенета. Европа и светът са пред велико изпитание:

Пълзи отровен гъст барутен дим
през границите бетонирани.

И ние разтревожени слухтим

и в черните му слапей се вижаме.

(„1940“)

Христо Радевски е човек с изключително богата идейна биография, свидетел на драматична епоха.

Христо Радевски отдавна си е спечелил славата на „поет на Партията“. И действително едва ли има в България друг поет така дълбоко да е изстрадал етапите на нейното развитие, всички ония мъчителни процеси на нейния боен път. Авторът на знаменитото стихотворение „Към Партията“ се появява на литературната сцена, когато са станали известните погроми над интелигенцията след 1923 и 1925 г. Една значителна част от трудовата интелигенция понася кървавите удари на фашистката диктатура. По-колебливите се отдръпват

или, както бележи Т. Жечев в творческия си портрет за Христо Радевски, започва „процес на поумняване“. Но Христо Радевски, току-що прекрачил прага на борческата столица, не иска да има нищо общо с партията на „поумнелите“, която никога не е движила и няма да движи колелото на историята. Той се нарежда в оределите редици на окървавената партия, която поема тръпливия път в обстановката на една изменена общественно-политическа ситуация. Той и фалангата млади поети от страниците на „Наковалня“ и „РЛФ“ трябва да поемат в ръцете си партийното знаме в поезията и изкуството (след смъртта на Смирненски и отдръпването от движението на групата около сп. „Нов път“), те трябва да проправят път на новото изкуство, което се отличава с борческата си лексика и идейна бодрост. Септемврийската поезия на Фуриаджиев и Разцветников е вече прелистена страница в нашата революционна поезия. Макар че някои от нашите художници на словото са още под впечатление на това съдбоносно събитие, като А. Страшимиров („Хоро“), най-младите тогава прозаисти и поети се мъчат да се освободят, но не могат, от кържавите комплекси на преминалата буря над нашата земя. Но идеологът на групата на „РЛФ“ — Т. Павлов — вече издига лозунга, че „кавалите трябва да престанат да плачат“.

Христо Радевски бързо се отърсва от настроенията, породени от септемврийската тематика (която все още владее не само Г. Караславов, Славчо Красински, но и Крум Пенев, Орлин Василев, Николай Хрелков и др.), и става певец на настъпилния нов подем на работническото движение. През 20-те години той изминава пътя между „Наковалня“ и „РЛФ“, след това естетиката му се променя и идват историите с „Кормило“. Всичко това представлява сложен етап на развитие, говори за идейно брожение в младата пролетарска литература, на която един от стожерите е и Христо Радевски, нашият щастлив юбиляр, който има възможността да е жива енциклопедия на тия борчески години и със свойственото си изкуство на живия разказ да ни разправя за отшумелите идейни и литературни битки на 20-те и 30-те години.

В началото на 30-те години един крупен партийен критик като Г. Бакалов пише възторжена рецензия за книгата на Христо Радевски „Към Партията“. Бакалов пише:

„Както някога ние възторжено поздравихме сборката на Христо Смирненски „Да бъде ден!“ като празник на улицата на пролетарската поезия, така и днеска в стихосборката на др. Христо Радевски „Към Партията“ ние с радост трябва да посочим най-високия пункт, до който в тоя момент е достигнала нашата пролетарска поезия.“

Както винаги, на Бакалов не му липсва историческа прозорливост, усет за идейно новото в развитието на нашата литература, друг е въпросът, че в някои ситуации той като Сатурн искаше да изяде децата си.

Някога Христо Радевски написа стихотворението „Две Българи“. Още в това стихотворение той изрази недвусмислено своята класова принадлежност, своето естетическо кредо. Там нещата бяха казани пределно ясно:

Две Българи в пристъп разпалил
са изправени гръд срещу гръд.
Във едната ръмжи капиталът,
а във другата вика трудът.

Христо Радевски се числи към „другата“ България. Тая, която няма нищо общо с пира на палачите след 1923 и 1925 г. Той няма нищо общо с оня официален поет, който си е запушил ушите с въсък, за да се обгради от „врявата на деня“:

Ти стоиш в своята стая, поете,
ти твориш, и твориш, и твориш. . .

Но защо в твоите звъни куплети
на живота кръвта не гори?

Христо Радевски по вътрешно устояние, по нагласа на поетичната лира, по идеология е антипод на подобен род поети. Той има за себе си съзнанието, че засега е само един „работнически стихоплет“, но му принадлежи историческото бъдеще. Той изповядва:

Не умеем да поем ний още,
в песента ни примесен е шум,
но шуми в нея шурма ни мощен —
на труда милионния шум.

Под стихотворението стои годината 1930 и говори за идейно-психологическата обстановка в България и за още неразкритите възможности на поета. И той има съзнание за своите неразгърнати възможности, за неразгърнатите все още възможности на пролетарската литература. Христо Смирненски е само едно блестящо начало. Поетите на „Нов път“ (колкото и да са богати на поетични възможности) изживяват колебание, изгубват почва под краката си, проявяват идейно-психологическа нестабилност. Нашата пролетарска поезия наново трябваше да събира отрядите си. Един от хората, които най-бързо и самоотвержено се отзоваха на героичния зов на епохата, е Христо Радевски. За разлика от други поети у Христо Радевски няма колебание на поетичната муза. Той фанатично вярва в „ботевското начало“ на нашата поезия. Христо Радевски има пълно съзнание за предстоящите трудности:

Наистина,
ний още не умеем
по Ботевски
перото да държим.
Наистина,
нестройно още поем,
шум има още
в дръзкия ни химн.

Той пише в стихотворението си, посветено на току-що изгубения пролетарски бард, който едва ли някога ще се повтори в историята на българската поезия:

Ти учи ни,
Смирненски
да поем...
Шикове да правим от стиха.
Ти учи ни
шикове да поем —
и от сълзите,
и от смеха.

Поетът остана верен на тая клетва, на тая „ранна клетва, в ранен час“, както някога се изрази един негов събрат по перо. В пролетарското изкуство на Христо Радевски през изминалите шестдесет творчески години има „сълзи“ и „смях“, униние и пролетарска бодрост. Като творец той има две лица. У него живеят лирикът и сатирикът. В него има нещо от сатирата на „мрачния келт“, от духовното рицарство на Чацки. И у други таланти срещаме органично съчетание между лирическа нагласа и сатиричен дух. В лириката на Христо Радевски още в нейните революционни пелени живее борчески дух, който не може да се примири с фашизма, с всичко ретроградно в нашия обществен и идеен живот. Той

не употребява думата „фашизъм“, но от всяка строфа на борческата му лирика напират антифашистки чувства и настроения. Поезията му до краен предел носи печата на класовата категоричност. Авторът на „Към Партията“ пише срещу белия терор, възпява безсмъртните мъртъвци от 1923 г. — в това отношение той следва линията на „септемврийските поети“. Но у него повече живее духът на Гео Милев с неговата вяра в бъдещето.

До ден днешен между книгите си пазя едно течение на „Звезда“ от периода 1932—1933 г. Там между другите имена често се среща и името на Христо Радевски. В същото списание, умело редактирано от Георги Бакалов, има статия за делото на Н. А. Добролюбов, озаглавена „Литературен Робеспьер“, от съветския автор Б. Резников. Резников пише: „Тургенев в силното си раздражение нарече Добролюбова „Литературен Робеспьер“. Тургенев не подозираше при това с каква забележителна похвала сам награждаваше своя противник. Но най-важното е това, че тази похвала бе много близка до истината.“

По никаква далечна асоциация, когато се сблъскам с естетическите съждения на Христо Радевски, с отделни негови стихове, изплува в съзнанието и сравнението за „робеспьеризъм“, употребявано в най-добрия смисъл на думата: неподкупност на поетичната муза, острота на съжденията, непримиримост. В стихотворението си „Жената“ Радевски разкрива не само различинската си естетика, но и етика (и при него пролетарската етика и естетика вървят ръка за ръка):

Ти
наистина
издъхваш вече!
От разврат
издъхваш,
Помпадур!
Но живее
твоя образ
вечен
в Жана д'Арк
и в Роза Люксембург!

Христо Радевски е цялостна поетична личност, той е излят от метала на пролетарската идеология.

Пътят на лирическият герой на „Посвещение“ е пътят на хиляди млади хора, опознали острите завой на историята. Великата октомврийска революция става ръководен маяк за не едно поколение. Поколението на Хр. Радевски е пощадено от историята. То оцеля след бурите на 1923—1925 г. Но върху неговите плещи пада огромен исторически товар. Поколението му трябва да изнесе на плещите си по-нататъшния ход на борбата, който е свързан с промяната на тактиката и стратегията на работническото движение. Всички тия сложни етапи трябва да минат през филтъра на поезията на Христо Радевски. Той няма право на униние, няма право да отпусне мишци, няма право на сързателна психология в условията на една жестока класова борба. Още не е засъхнала кръвта на жертвите от 1923 и 1925 г. и човечеството е изправено пред нова заплаха. На сцената на европейския политически живот се появява комичната, но страшна фигура на Хитлер. В тая отговорна епоха няма място за естетизъм. Политическите лагери са ясно определени, класовите линии пределно ясни. В обществото започва поляризация на класовите сили. В лириката на Хр. Радевски на-

лува един графично очертан идеен пейзаж. За някои днес тоя пейзаж е леко неприемлив. Но какво да правим, такава е епохата! Суровите тонове на времето, „черните ветрове на историята“, непримиримостта на класовата борба са си казали думата.

Христо Радевски е един от феномените на нашата социалистическа култура и идеология. Той и до днес разкрива нейната жизненост и настъпателна сила. Поетът на партията, минал през различни сложни етапи на нейното развитие, въпреки своите 80 години се отличава с младежкия си дух. Той и досега намира сили у себе си да репликира това, което му харесва или не му харесва, влиза в полемика с това, което не отговаря на неговите идеи, на схващанията му за социалистическа поезия. На тия години Христо Радевски е поставен да живее в един променлив свят. Тоя бързо изменящ се социалистически и капиталистически свят изисква от него и бързи отговори. Затова той винаги е нащрек, духът му се намира в състояние на полемика. Просто може да се завиди на нашия юбиляр за жизнеността на духа, на младежката му стойка, на любопитството му за развитието на нашето социалистическо общество. В това отношение той няма равен по острота на ума и отговорност на сетивата.

През последните 25 години съм бил в неговата компания, имал съм възможност да се наслаждавам на неговото остроумие. В нито един момент на нашите нескончаеми арабски нощи (било у дома му или у неговия приятел Никола Фурнаджиев) не съм забравял, че пред мен стои събеседник, с който трябва да говориш обществено отговорно. Не мога нито за момент да си помисля, че за сериозни неща може да се говори несериозно пред него (макар че самият Христо Радевски обича шегите и остроумията, самият той е една неизчерпаема Шехерезада в това отношение).

Не само поради годините си Радевски е неизчерпаем източник на истории, на революционен оптимизъм, пример за настъпателната сила на идеите. Той може да бъде пример за по-млади от него на стоицизма на духа, на духовно равновесие. Някои по-млади от него са столетници в недобрия смисъл на думата: отпуснати, с изсъхнали души и погубени сърца, с пречупена вяра и захабени обществени сетива. В това отношение ние можем само да се удивляваме на феномена Радевски, който близо 60 години присъствува в нашата гражданска поезия. Неговият път започва някъде от страниците на „Наковалня“, а сп. „Наковалня“ на Д. И. Полянов ни отвежда вече към нашата литературна история, към славните борби на Комунистическата партия през 20-те години. Днес левосектантството е една прелистена страница в българското работническо движение, глава от историята на партията, а един Христо Радевски е писал и творил в тоя период, участвувал е по-късно в провеждането на новия димитровски курс, в разкрепостяването на партийния дух.

През втората половина на 30-те години той става един от стожерите на „Кормило“. В условията на фашистката цензура той демонстрира привързаността си към съветската поезия с една образцово направена антология, издадена от издателство „Хемус“. За любовта му към съветската поезия Г. Караславов обичаше да казва, че Христо Радевски може да бъде „професор по съветска литература“. Много съветски поети съм възприел най-напред чрез преводите на Радевски.

На Христо Радевски сме задължени за много неща. След като смъртта прибра Христо Смирненски в една лятна вечер, след като „новопътци“ не можаха да удържат на бурите, се появи един поет по кожата куртка. И той като своите славни предходници ни заговори на многовековния език на класовата борба.

Тоя поет беше готов да къса всякакви сантиментални връзки в името на победоносното дело на пролетариата. Стихът на тоя поет бе суров като самата борба, която познаваше само поляризация на силите, класова яснота и партийна императивност. На някои тая поезия може да се стори недотам развлекателна. В нея действително няма чуруликане, славееви трели. Тя е поезия на едно сурово време. Време, което познава вълчите стъпки на врага, убийства, карцери, „песента на налъмките“. Още когато вземеш ранните стихове на Радевски, те лъхва една класова безкомпромисност. Тая поезия днес ще ни се види твърде принципиална, даже опасно принципиална. Но такова е времето.

В тая интензивна епоха е поставен да живее авторът на „Към Партията“. Някои могат да намерят тия стихове прекалено категорични, класово импулсивни, но такова е времето. Поетът живее в една крайно отговорна историческа и обществена епоха.

Много пъти съм се удивлявал на феномена Радевски. Тоя поет прочетох, след като бях изчел стихосбирките на Смирненски, Разцветников, Фурнаджиев. Макар че е в същото революционно русло на поезията, той е нещо съвсем друго. Още като прочетох „Към Партията“ и „Пулс“, Радевски попадна в кръга на любимите ми поети. Той ми направи впечатление със своята твърдост при отстояване на класовите позиции. Неговото прочуто стихотворение „Към Партията“ може да търпи най-различни тълкувания, но не може да се отрече, че то е едно блестящо поетическо произведение, пропито с рядък патос. На някои места то звучи като символ на вярата, напомня веруюто на Ботев за комунизма, емоционалната принадлежност към комунарските идеали. В него има нещо от патетиката на Марсилезата, това е творение, изковано с огън и вяра. На тая тема при други обществени условия Хр. Радевски написа също така великолепно стихотворение, в известен смисъл даже по-съвършено във формално отношение (става дума за „Любов“), но то няма силата на първото, неговата тертулиановска сила. Има произведения като Марсилезата, Интернационала, стиховете на Ботев и Смирненски, които са създадени с вдъхновение. Подобно нещо е осенило и Хр. Радевски, като е създал вдъхновена прослава на партията, апология на нейния борчески, кървав път.

Аз не познавам в новата ни поезия поет с такова съзнание и гражданска чувствителност като Христо Радевски. Той винаги се е чувствувал като частичка от огромния организъм на партията. Не мога да си представя неговия живот извън многостранния и сложен път на партията, на социалистическите идеи. Още от ранна възраст авторът на „Към Партията“ и „Писмо“ е в плен на идеите. Той с някаква учудваща последователност служи на тия идеи, още от юношество до ден днешен. Редица поети минаха през експесиите на индивидуализма, дойдоха в левия лагер, но Радевски си остана там, където винаги е бил: верен войник на партията. Такъв човек като него е излят от един и същ метал. Той е моноидеалист, роден е да служи на една идея. Революционната идея е заслепила и пленила поетическото му въображение още в епохата на юношеството, тя му е била спътник през целия му съзнателен живот, изпълнен с не една житейска и литературна битка. През 20-те години революцията блъсва в каскадната пъстрота на стиховете на Смирненски и Разцветников. През 30-те години се появяват и други блестящи поети.

В тия години Радевски живее с кървавите реминисценции от разгрома на Септемврийското въстание, но преди всичко с новия подем на работническото движение в България. В стиховете му се чувствува предстоящият тътен на Втората световна война. На тая епоха е посветена най-зрялата му поетична книга

от тоя период „Въздух не достигаше“. През втората половина на 30-те години у нас се засилват позициите на авторитарния режим, вече върлува свирепа „татарска цензура“, Христо Радевски не може да пише, както някога; открито патетично, директно, класово императивно. Революционната промяна на Девети септември даде нови криле на поета. В тоя период той написа талантиливи сатирични произведения.

Обикновено си служим с понятието „второто раждане“ за някои поети от по-възрастното поколение, които преди 1956 г. получиха нов емоционален тласък. Но не знам защо не се споменава в тая поредица и Христо Радевски, който си остана по душа млад и през следващите десетилетия. Той не изгуби своята социална вяра и свежестта на сетивата си.

Напоследък четох откъси от анкетата на Йордан Василев с Христо Радевски. Между другото там той говори, че критиците са го сложили в графата на поетите на 30-те години. А той смята, че е написал стихове с ново звучене. Вярно е, че Христо Радевски извървя дълъг път от идейно-дидактичните стихове от 20-те години до новото преоткриване на природата в своите стихове. Природата присъствува не като декор, а като космос и в стиховете му от „Въздух не достигаше“ от периода на 40-те години, но в последно време той наново се връща към природата, към вечно свежите ѝ недра. И в това отношение има великия пример на Тютчев. И въпреки безспорно новото развитие на Радевски яркият му образ на поет се намира в ония тежки за комунистическото движение години, когато реакционната власт с огън и желязо искаше да изкорени комунистическите идеи в България. Той принадлежи на епохата на 30-те и 40-те години, която е не само една голяма епоха в историята, но и в историята на социалистическата литература.

Тогава комунистическите идеи в изкуството се отличават с необикновената си напъвателна сила, тогава настъпват трагични конфликти.

Имаше години, когато нашата поезия претърпя редица емоционални поражения. Тоя процес на 50-те години засегна и Христо Радевски. На схематизма на това време платиха данък даже такива ярки поети като Н. Фурнаджиев и Валери Петров, които временно попаднаха в плен на една утилитарна поезия. Но за наша обща радост процесите на нашето ново обществено развитие след 1956 г. разшириха не само идейния, но и емоционалния хоризонт на нашата поезия. Заговорих се за априлски поети, за „второто раждане“ на поетите.

Христо Радевски не проспал тия години; не заспа на старите си поетични лаври. До ден днешен той държи като воин перото. Той написа не само интересни мемоарни книги, но и редица стихосбирки, които със своята свежест и чистота на поетичния рисунък напомнят поезията му от началото на 40-те години. Някаква естетическа връзка има между „Въздух не достигаше“ и пейзажната му лирика в последно време. Тя не е плод на импровизаторски настроения, а на едно философско осмисляне на отношението му към природата.

Една от последните му книги е озаглавена „Личности“. Само човек с голям ръст може да напише тая книга. Тя показва, че Радевски си остава една характерна, монолитна фигура, от която има какво да научим. Той ни учи на класова непримиримост, на последователност, на прякост и искреност.

В своите мемоарни очерци „Жив като живите“ той разкри превъзходно перо на мемоарист, свежа памет, чувство за хумор, белегистични способности. В своите спомени той оживи литературна София между двете войни. Той рестаурира нашия културен живот за десетилетия, показвайки ни някои забележителни фигури на миналото, като проф. Иван Шишманов, Димитър Полянов, Димитър Найденов, Борис Ангелушев и др.

Христо Радевски и в мемоарните си очерци е изпълнен с огън и вътрешна развълнуваност. Не само със стиха, но и със статиите и мемоарните си етюди

той има живо присъствие в нашата литература. Докато някои са се превърнали в литературни призрци, допуснаха приживе да бъдат мумифицирани, Радевски се е сдобил с драгоценното качество духовно да не старее. Той живо реагира на околната обществена и литературна действителност, воюва за своите идеали, не допуска да падне ръжда върху словесното му оръжие.